

14 APR. 1939

IETS OVER PRAE-HINDUÏSTISCHE BIJZETTINGSGEBRUIKEN OP JAVA

DOOR

W. F. STUTTERHEIM

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE

NIEUWE REEKS, DEEL 2, N°. 5

UITGAVE VAN DE N.V. NOORD-HOLLANDSCHE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ, AMSTERDAM 1939

IETS OVER PRAE-HINDUÏSTISCHE BIJZETTINGSGEBRUIKEN OP JAVA

DOOR W. F. STUTTERHEIM

Toen Hendrik Kern in 1903 de beteekenis van de Nāgarakṛtāgama voor het geschiedkundig onderzoek van den Indischen Archipel onthulde, werd het voor het eerst bekend, dat bij de Javanen het gebruik bestaan had om voor hun overleden vorsten beelden op te richten, welke de gedaante van een godheid doch de gelaatstreken van den overledene droegen¹⁾. Wel was reeds in 1896 uit de vertaling van de Pararaton door Brandes gebleken, dat zij hun vorsten in heiligdommen plachten bij te zetten en konden enkele der in dat geschrift met name genoemde heiligdommen met nog bestaande bouwvallen worden geïdentificeerd, doch dat zulks gepaard ging aan het oprichten van portretbeelden kon daar niet uit worden opgemaakt.

Intusschen moet Kern zich een en ander hebben voorgesteld naar analogie van wat toenmaals bekend was inzake het voorkomen van beelden van koningen in de gestalte van adoranten, staande tegenover of naast het eigenlijke godenbeeld van vele Zuid-Indische tempels²⁾. Van Brandes mogen wij echter veronderstellen, dat hij tenminste in 1905 een andere voorstelling van zaken heeft gehad, daar hij in dat jaar schrijft: „Maar ook zou zulk een beeld kunnen bijgezet zijn in een heiligdom als een herinnering aan een overleden geloovige, welken men op zulk een wijze meermalen na zijn verscheiden hulde bracht. De geliefde of geëerde”, zoo gaat hij voort, „werd dan bijgezet in de gedaante van de Buddhistische (of niet-Buddhistische) god-

¹⁾ *Indische Gids* 1903, herdr. in *Verspr. Geschr.* VII, p. 231 vlgg.

²⁾ Zie T. G. Aravamuthan, *Portrait Sculpture in South India*, India Society 1931.

heid, aan welke hij tijdens zijn leven in de eerste plaats zijne vereering had gewijd, en men kan er zeker van zijn, dat er onder de nog voorhanden beelden portretten voorkomen; ook al weten wij niet aan wie zij beantwoord hebben" ³⁾).

Helaas is het aan den geleerden schrijver niet gegeven geweest zelf aan te wijzen, welke der in zijn tijd bekende beelden portretbeelden waren. Het denkbeeld was zoo nieuw, dat een voorzichtig man als Brandes het noodig achtte eerst deugdelijke bewijzen te vergaren alvorens den vinger op het gezochte te leggen — een uitzondering maakte hij slechts voor het beeld der godin Prajñāpāramitā te Leiden, waarin hij zonder meer het contereitsel eener Javaansche vorstin meende te moeten zien.

Kort na het verschijnen van de studie, waaraan bovenstaand citaat ontleend is, overleed Brandes en liet naast zijn in druk verschenen omvangrijke geestelijke nalatenschap talrijke op schrift gestelde of aan zijn vakgenooten mondeling medegedeelde suggesties na, welke nog na zijn dood tot verrassende resultaten hebben geleid. Zoo zullen het zeker de terzake gevoerde gesprekken geweest zijn, welke Groeneveldt er in 1905 toe brachten om de toenmaals reeds rijke verzameling van het Bataviaasch Genootschap op het voorkomen van portretbeelden te onderzoeken. Daarbij afgaande op de overweging, dat kleine afwijkingen van de stereotype, vooral van India bekende godenbeelden, in de eerste plaats het voorkomen van sterk individueele gelaatstreken, een aanwijzing moesten bevatten, concludeerde hij dat tenminste een drietal beelden der collectie portretbeelden moesten zijn ⁴⁾. Geen van deze beelden kon hij echter in verband brengen met een uit de geschiedenis bekende figuur.

Voorzoover ik kan nagaan is het Rouffaer geweest, die in 1909 met zijn in vele gevallen onfeilbaar gebleken intuïtie voor het eerst een beeld aanwees, dat door de identificatie met een uit de geschiedenis overbekende figuur zoowel zelf als het ware

³⁾ *Tijdschr. Bat. Gen.* 48 (1905), p. 53.

⁴⁾ *Ibidem* 50 (1907), p. 140 vlgg.

leven verwierf als omgekeerd vorm kon geven aan onze voorstelling van een Javaansch koning uit de hinduïstische periode. Het was het toenmaals nog slechts van een afteekening bekende, thans in het museum te Modjokerto staande beeld van Wiṣṇu op Garuḍa, afkomstig van Belahan; de koning, welke erin zou zijn voorgesteld, was niemand minder dan Erlangga⁵⁾. Uw medelid Krom heeft deze geniale gissing in 1914 tot een algemeen aanvaarde werkhypothese kunnen maken, welke sindsdien de kracht van een bewezen feit heeft verkregen⁶⁾.

Nu eenmaal de eerste stap gezet was, volgden er meer. Krom, Bosch, Van Stein Callenfels en anderen hebben achtereenvolgens enkele, meestal tot de dynastieën van Singhāsari en Majapahit behorende vorsten aangewezen, welke in een bewaard gebleven beeld zouden zijn afgebeeld, terwijl het in sommige gevallen zelfs gelukte den bouwval aan te wijzen, waarin deze beelden hadden gestaan.

Intusschen bleef men zich op het door Brandes ingenomen standpunt stellen, dat dergelijke beelden hun ontstaan te danken hadden aan een door de nazaten gevoelde behoefte om den overleden voorvader te eeren. Dat zij een andere, omvangrijker beteekenis zouden hebben gehad leek niet noodzakelijk om aan te nemen.

Hiertegen richtte zich omstreeks 1920 Moens in enkele op dit punt baanbrekende artikelen, waarin hij de opvatting bepleitte, dat de oprichting van dergelijke beelden rechtstreeks verband hield met de verlossing der ziel van den overledene uit de haar aan de aarde bindende materie, de symbolen van welke verlossing hij aan vele van dergelijke portretbeelden meende te kunnen aanwijzen⁷⁾. Tevens werd het verband tusschen de goddelijke gedaante dier beelden en den persoon, welken zij voorstelden, duidelijk, daar zij betrekking bleken te hebben op

⁵⁾ *Ibidem* 52 (1909), p. 183 vlg.

⁶⁾ *Ibidem*. 56 (1914), p. 442 vlgg.

⁷⁾ *Ibidem* 58 (1919), p. 493 vlgg. en 60 (1921), p. 78 vlgg.

den terugkeer van een goddelijke incarnatie uit haar mensche-
lijke gedaante.

Ten slotte werd in den jongsten tijd aannemelijk gemaakt dat opkomst en bloei van dit in India onbekend gebruik (om vorsten in godenbeelden te vereeren) te danken moet geweest zijn aan de doorwerking van oud-inheemsche, Indonesische opvattingen omtrent de vooroudervereering door middel van beelden en beenderresten; de nog immer bij Indonesische volken gevonden behoefte om door het bevestigen van het contact tusschen overledene en nabestaanden het welzijn dier laatsten te bevorderen, bleek als de eigenlijke oorzaak van het gebruik te kunnen worden beschouwd ⁸⁾).

Zoo had het dan na het ontwaken der eerste vermoedens bijna dertig jaren geduurd aler men zich de beteekenis van het door Kern verschaftte nieuwe gegeven kon realiseeren en een beter inzicht in de talrijke godenbeelden van Java werd verkregen. Dat hiermede tevens de beteekenis van dit gegeven voor ons inzicht in de overige overblijfselen uit de hinduïstische periode op Java ten volle in het licht werd gesteld, zal wel niemand willen beweren; integendeel, eerst thans worden wij er ons van bewust, dat het bestaan van een Oud-Javaanschen vorstelijken voorvadercultus verband moet gehouden hebben met ontstaan en bestemming van talrijke voorwerpen, waarvan wij het bestaan gemeenlijk hebben aanvaard zonder ons rekenschap te hebben gegeven van de daaraan verbonden problemen.

Reeds enkele malen is bijvoorbeeld de vraag gesteld geworden waarom de Oud-Javaansche oorkonden, welke bewaard gebleven zijn, zich bijna uitsluitend met bepalingen inzake gronden bezig houden, welke verband hielden met de vereering van zoo-
genaamde bhaṭāra's, waaronder wij kennelijk de vergoddelijkte vorsten dienen te verstaan; waarom, zoo werd gevraagd, zijn oorkonden met een meer profanen inhoud verreweg in de minderheid, terwijl wij toch van Bali weten, dat dergelijke juridische stukken wel degelijk in grooten getale voorkomen.

⁸⁾ *J.A.O.S.* 51 (1931), p. 1 vlgg.

Het antwoord op deze vraag wordt gegeven door ons verbeterd inzicht in de bestemming der heiligdommen, waarin de bovenbedoelde bhaṭāra's werden vereerd. De gronden, waarover die oorkonden handelen, dienden namelijk de middelen op te brengen, waaruit deze heiligdommen van vorstelijke vooroudervereering moesten worden verzorgd en de offers worden bekostigd; daartoe deed de vorst afstand van zijn aandeel in de opbrengst dier gronden en gaf hij privileges op het gebied van handel en nijverheid, welke voorrechten in een oorkonde werden vastgelegd. Daar nu de verzorging dier heiligdommen en de vereering der daarin opgestelde beelden der vergoddelijke voorouders een zaak was, welke een blijvend karakter diende te hebben, wilde zij het voor het bestaan der dynastie noodzakelijk effect afwerpen, werd deze oorkonde op het onvergankelijke steen of koper gegrift opdat geen later optredende vorst de vereering in gevaar kon brengen door de inkomsten te verminderen. Andere stukken, welker behoud in ongewijzigden vorm niet van zulk een overwegend magische beteekenis was — zooals transacties, bewijzen van kwijting enz. — werden gemeenlijk op het vergankelijke lontarblad geschreven, dat uiteraard geen sporen heeft achtergelaten. Voorzoover hun behoud gedurende meer dan een menschenleven vereischt werd, kon men met ter griffie verstrekte afschriften volstaan.

De behoefte, om zulke met de vorstenbijzetting verband houdende zaken zoo onvergankelijk mogelijk te maken, kan ook de verklaring verschaffen, waarom van de vorstelijke bijzettingstempels talrijke bouwvallen zijn overgebleven, terwijl van de tempels voor de dagelijksche godenvereering — waarvan er, naar den toestand op Bali te oordeelen, tienduizenden op Java moeten hebben bestaan — of van de paleizen niet de geringste sporen meer zijn gevonden. Bouwde men dergelijke tempels uit hout, leem of baksteen, gebruikte men diezelfde materialen voor het optrekken der gebouwen van paleizen en woonerven, bij de bouwwerken, welke bestemd waren om gedurende eenige eeuwen het magisch contact met de vergoddelijke voorvaderen van den

vorst mogelijk te maken, koos men beter materiaal, zooals natuursteen of zeer goed doorbakken, van uitnemende klei vervaardigde baksteen. Vandaar dat zij het gedeeltelijk tot heden hebben kunnen uithouden, terwijl hun omgeving nauwelijks sporen achterliet.

Het kan niet ontkend worden, dat het bovenstaande een verschiët opent, waarvan de verten voorloopig niet kunnen worden gepeild, doch dat ongekende mogelijkheden kan verbergen. Bij beschouwing van het heden constateeren wij namelijk overal in den Archipel, dat bij de inheemsche bevolking gemeenlijk slechts dan het permanente materiaal in toepassing komt, wanneer het gaat om de bijzetting van de dooden, zij het in sarcophagen, zij het in potten, grotten of graven, terwijl het huisraad en de woning zelfs voor de grooten en vorsten van tijdelijk, gemakkelijk vervangbaar materiaal als hout, bamboe, leem e.d.m. wordt gemaakt. Als wij nu zien, dat de belangrijkste der tengevolge van hun materiaal bewaard gebleven zaken van het oude Java iets met de bijzetting der vorsten te maken hebben gehad, terwijl wij eveneens met zekerheid weten, dat in een zeer groot deel van de behoeften der levenden door zaken van tijdelijk materiaal werd voorzien, dan komt de vraag op de lippen of misschien ook die voorwerpen uit de Oud-Javaansche periode, welke weliswaar uit permanent materiaal zijn vervaardigd, doch omtrent welker bestemming wij niets weten, niet kunnen hebben behoord tot een of anderen vorm van lijkbezorging en daaraan hun behoud te danken hebben?

Van de vele los aangetroffen yoni's met hun lingga's of beelden zal dit zeker wel mogen worden aangenomen, daar zij in niets verschillen van die, welke uit bijzettingstempels afkomstig zijn. Maar er zijn nog andere overblijfselen, waarvan zulks niet zonder meer duidelijk is, en het is onder deze, dat ik een type heb aangetroffen, waarvan ik in het onderstaande zou willen nagaan of het mogelijkerwijze aan een bestemming als bovenbedoeld kan hebben beantwoord. Alvorens hier echter toe over te gaan, zij het mij vergund zeer in het kort weer te

geven wat ons op het oogenblik inzake de bijzettingsgebruiken der Javanen in de hinduïstische periode bekend is.

Als vaststaand mag dan worden aangenomen, dat men eenigen tijd na het overlijden van een vorst het oogenblik aangebroken achtte, waarop de tot nog toe aan het lichaam gebonden ziel alle banden met haar tijdelijk aardsch bestaan diende te verbreken om op te gaan tot de godheid, waarvan zij een incarnatie had gevormd. Voor dit opgaan tot de godheid wordt soms het woord *mulih* gebezigd, hetgeen „terugkeeren” beteekent en welks gebruik verklaard wordt doordat men zich zulk een incarnatie als deelincarnatie (*angga*) dacht.

Omtrent den tijdsduur, welke tusschen de verbranding van het lijk en de uiteindelijke verlossing van de ziel verstreek, zijn geen bindende voorschriften bekend. Het is zelfs waarschijnlijk, dat die ook niet hebben bestaan en dat het aanbreken van bedoeld tijdstip door overwegingen van astrologischen of magischen aard telkens afzonderlijk werd bepaald. Op Bali is de bepaling ervan in ieder geval afhankelijk van allerlei overwegingen, welke zich niet aan een bepaalden tijdsduur laten binden, terwijl de voorschriften in de Indische *çāstra*'s inzake het houden van bovenbedoelde verlossingsceremonie, het *grāddha*, verschillende tijdstippen noemen. In twee controleerbare gevallen in de Oud-Javaansche geschiedenis blijkt zij twaalf jaren te hebben geduurd.

De plechtigheid zelve, welke door een priester werd geleid, is tamelijk uitvoerig in de *Nāgarakṛtāgama* beschreven en blijkt met dezelfde feestelijkheden gepaard gegaan te zijn, welke nog tegenwoordig op Bali daarbij plaats vinden⁹⁾. Daarbij speelt de dans een groote rol, speciaal die van de gemaskerde soort, terwijl de gasten op Javaansche wijze voedsel medebrachten¹⁰⁾. Vroolijkheid wordt speciaal vermeld.

⁹⁾ *Nāgarakṛtāgama* ed. Kern—Krom, zang 63—68; *J.A.O.S.* 51 (1931), p. 1 vlgg.

¹⁰⁾ Dit vermoed ik dat bedoeld is in zang 65 : 3—6. Het gebruik wordt op Java nog algemeen toegepast.

Als de asch van den overledene in een daartoe opzettelijk uit plantaardig materiaal vervaardigde zielepop voor den tweeden keer verbrand was en, behoudens de onverbrande beenderresten, in zee gestort, aanvaardde de ziel haar tocht naar den hemel en was voor haar voorloopig alle contact met de nazaten verbroken.

Reeds in oude tijden placht men in India vervolgens de niet in zee gestorte, niet geheel verbrande en verzamelde beenderresten op een daartoe bijzonderlijk gewijde plek in den grond te begraven, waarna een klein, onaanzienlijk gedenkteeken deze plek voor het nageslacht kenbaar maakte. Dit werd genoemd *loṣṭaciti*, het opwerpen van een aarden merkteeken¹¹⁾.

Ging de plechtigheid van het *çrāddha* in India op zeer eenvoudige wijze in haar werk en was ook het gedenkteeken op de begraven resten van een hoogst eenvoudigen vorm, geheel anders van aard was dit op Java.

Daar werden de vergaarde resten geborgen in de negen vakken, waarin het binnenste van een daartoe uit steen gehouwen kist was verdeeld¹²⁾. Halfedelsteen en uit goudblad geknipte figuren, al dan niet met mystieke syllaben beschreven, werden daarbij gevoegd. Mogelijk werden nog andere zaken, doch van vergankelijk materiaal, in de kist gedaan; daarvan is ons uiteraard niets bewaard gebleven, gezien den uiterst vochtigen toestand, waarin de Javaansche bodem gedurende een groot deel des jaars verkeert, en de talrijke bewegingen, welke daarin tengevolge van aardschokken kunnen optreden¹³⁾.

¹¹⁾ W. Caland in *Verh. Kon. Akad. afd. Lett.* I no. 6 (1896), p. 72—114. Dit merkteeken schijnt zich soms in de gedaante van een miniatuur-tempel te hebben voorgedaan, in den trant van de talrijke miniatuur-tjandi's, op Java gevonden. Soms groeide een en ander tot een werkelijken tempel (bedevaart-tempel) uit, zooals in de Mohammedaansche wereld heiligengraven tot grafmoskeeën aanleiding gaven. Zie *Journ. Royal As. Soc. N.S.* 20, p. 47—71; 272—276; 545—547.

¹²⁾ *Catalogus Groeneveldt* no. 374, 783, 379, 783a.

¹³⁾ In 1938 werden in een dergelijk kistje te Songgoriti twee

De bedoeling van een en ander kan uit het getal der vakken, zoowel als uit de mystieke syllaben op de voorwerpen worden afgeleid; zeker dient men hier te denken aan Çiwa en zijn acht aspecten, welke in de deelen van het menschelijk lichaam vertegenwoordigd geacht werden. Voor een eventueele nederdaling van de vergoddelijkte ziel was het noodzakelijk de tot deze acht goden behorende elementen in materie aanwezig te hebben; zij werden met de resten van het lichaam voldoende geacht voor een tijdelijken, bovennatuurlijken wederopbouw van het lichaam van den gestorven vorst, naar wij op grond van verschillende op Bali bestaande opvattingen mogen aannemen ¹⁴⁾.

De steenen kist werd vervolgens in een diepe, met glad bekleete steenen bekleede put geborgen, welke zich in een aarden, eveneens met steen bekleede verhooging bevond; de put werd volgestort en bekroond met het beeld van den vorst in goddelijke gedaante, waarover wij in den aanvang dezer mededeeling reeds spraken ¹⁵⁾. Dit beeld wordt in de Nāgarakṛtāgama aangeduid met de woorden pratiṣṭā, pratimā, pradipa, wimba of arccā; het zal zeker een meer technische benaming gehad hebben, die wij echter door het ontbreken van Oud-Javaansche handschriften over deze en dergelijke ritueele handelingen niet kennen. De boven gegeven termen dienen op rekening van den wellicht niet geheel deskundigen dichter van de Nāgarakṛtāgama gesteld te worden. Put, verhooging en beeld zouden met het in bedoeld gedicht voorkomende woord caitya kunnen zijn bedoeld ¹⁶⁾.

kēmīri-noten tusschen het magisch depôt aangetroffen, welke er niet later dan bij de stichting in de 9e eeuw ingedaan kunnen zijn.

¹⁴⁾ R. Goris, *Bijdrage t. d. kennis d. O. Jav. en Bal. theologie*, p. 126 vlgg. Een fraaie voorstelling van Çiwa met zijn acht aspecten geeft *Oudheden van Bali* I, fig. 85.

¹⁵⁾ De oprichting van het beeld heette (su)pratiṣṭakriyā (Nāg. zang 64 : 5; 69 : 1).

¹⁶⁾ Nāg. zang 69 : 3, waar de oudheid van Bojolangoe wordt bedoeld. Zooals bekend bestond deze uit een soubasement met put en beeld. De verdere opbouw was van hout en werd dus vernieuwd.

Hiermede waren de noodzakelijkste handelingen verricht, indien wij daarbij tenminste alle mantra's voor gereciteerd en alle wijdingshandelingen voor plaats gehad hebbend houden; tot de laatste behoorde de zgn. bhūmiçuddha, de wijding van den grond, welke ceremonie op Bali onder den naam van pantjabalikrama (vijfvoudige offerplechtigheid) nog voorkomt¹⁷⁾.

Uiteraard diende men thans het opgerichte beeld, dat de trekken van den vorst droeg, doch in tooi en gedaante die godheid uitbeeldde, van wie de vorst een incarnatie¹⁸⁾ was geweest, tegen schadelijke invloeden te beschermen.

Voorzoover deze van magischen aard waren, kon vertrouwd worden op de bhūmiçuddha, welke door den priester was uitgevoerd.

Anders was het met weersinvloeden en kwaadwilligen. Om deze te keeren diende men het terrein met een muur¹⁹⁾ en het beeld met een bouwwerk te omgeven, van welk laatste ons twee verschillende vormen bekend zijn.

De eerste, in de literatuur prāsāda genoemd, hetgeen zooveel als torenachtig bouwwerk maar ook zonder meer tempel beteekent, was de meest doeltreffende, daar dit bouwsel geheel van natuursteen of zeer harde baksteen werd opgetrokken en ongemeen dikke muren hadden²⁰⁾.

¹⁷⁾ Nāg. zang 69 : 2; aan deze wijding schijnt een brahmayajña te zijn voorafgegaan (Nāg. zang 67 : 3). Zie voorts *Tijdschr. Bat. Gen.* 74 (1934), p. 464 noot.

¹⁸⁾ angça, angçawatāra (Ādip. 48, 47); tēmah (Nāg. zang 67 : 2); men schijnt hieronder steeds te verstaan, dat zich slechts een deel der godheid incarneert.

¹⁹⁾ mekala (Nāg. zang 37 : 1; 38 : 1; 57 : 5; 70 : 2), waarin een poort, gopura.

²⁰⁾ Een andere terminus is caṇḍi, waarvan echter niet blijkt of er een architectonisch van de prāsāda verschillend type mede bedoeld wordt (Nāg. zang 17 : 4, 10; 56 : 5; 57 : 4). Beide namen komen op Bali voor en geven steenen bouwwerken aan, welke iets met de vooroudervereering te maken hebben.

De tweede, waarvan wij den naam niet kennen, doch die op Bali thans algemeen meroe wordt genoemd, was een op steenen neuten rustend houten bouwwerk van maṇḍapam-constructie en dus van meer tijdelijken aard.

Beide bouwwerken herinnerden in hun gedaante aan de plaats, waarheen de ziel van den bijgezetten vorst was vertrokken, den godenberg, Mahāmeru. Feitelijk waren zij daarvan een reëliek, dat wil zeggen niet van den door Hindu's in het Himālaya-gebergte als godenberg aangewezen bergtop, doch van de in de godsdienstige wereld levende symbolische voorstelling daarvan, welke ongetwijfeld ouder was dan bovenbedoelde identificatie en in wezen terug schijnt te gaan op de Assyrische zikkurat²¹⁾. Bij den uit steen gebouwdē prāsāda kan zulks blijken indien men alle architectonische toevoegsels zooals nisomlijstingen, poorten, portalen, antefixen en bekroningen weg zou nemen. Dan blijkt men een terrassen-pyramide over te houden, welker bovenste verdieping der godheid tot plaats van nederdaling strekte²²⁾. Bij het houten bouwwerk is het noodig ook de pyramidaal boven elkaar gestapelde, steeds kleiner wordende dakvlakken weg te denken en alleen de constructieve vormen van het bouwwerk te behouden — het dan verkregen beeld stemt geheel met dat van den onttakelden prāsāda overeen en is niet anders dan een trappenpyramide met naar boven opvolgend kleiner wordende verdiepingen²³⁾.

Het zou te ver voeren indien wij hier den ontwikkelingsgang van dit bouwwerk na zouden gaan en zijn oorsprong aan zouden wijzen; zulks is elders geschied, zoowel met behulp van een analyse der nog bestaande Oud-Javaansche exemplaren als door vergelijking met de nauw verwante Balische meroe's en de

²¹⁾ *Tjandi Barabudur. Naam, vorm en beteekenis*. Weltevreden 1929, p. 18 vlgg.

²²⁾ In de bovenste dakverdieping der Balische meroe's legt men voorwerpen, waarin de goden dienen neer te dalen.

²³⁾ Zie P. A. J. Moojen, *Bali*, p. 87, fig. 23.

verder verwante uitheemsche tempels van India en Achter-Indië. Al kon daarbij niet elk onderdeel zijn verklaring verkrijgen, emtrent de herkomst der elementaire bouwvormen bestaat sinds eenigen tijd een consensus.

Naast deze wijze van bijzetting der resten van een overleden vorst in een put, waarboven de vergoddelijkte gedaante van den overledene in effigie werd opgesteld, al dan niet door een steenen of houten bouwwerk beschermd, moet dan nog een overigens in principe gelijksoortige bijzetting hebben bestaan in een stūpa. Het kenmerkend verschil daarbij is het feit, dat de stūpa, de op een vierkanten voet gestelde massieve dom, weliswaar de resten van den gestorvene doch niet diens afbeelding bevat en beschermt. Of in dit geval toch zulk een beeld werd opgericht, bijvoorbeeld in een naast den stūpa opgetrokken afzonderlijk bouwwerk, is ons niet bekend. Wel werden zoowel in India als op Java naast of nabij stūpa's kennelijk erbij behorende bouwresten gevonden, waarbij ook beelden werden aangetroffen; een bekend voorbeeld is de nabij den Boroboedoer gelegen en daarbij behorende Tjandi Mendoet, bevattende het beeld van den Buddha doch zonder een daaronder gelegen bijzettingsput. Het is alleszins denkbaar, dat de bij dit beeld behorende resten waren bijgezet in den put, welke in eerstgenoemd bouwwerk wel degelijk aanwezig bleek te zijn ²⁴⁾.

Dat de bijzetting in een stūpa een buddhistische en die in een

²⁴⁾ Stūpa's zijn op Java zeldzaam. Behalve de reeds lang bekende te Boroboedoer en Palgading (voor de laatste zie *Oudheidk. Versl.* 1925, p. 61 vlgg.) op Midden-Java, en Tjandi Dadi op Oost-Java (*Bijdragen Kon. Inst.* 81 (1925), p. 543 vlgg.) is onlangs een stūpa ontgraven en gerestaureerd te Soemberawan (*Oudheidk. Versl.* 1937, p. 21). In de Nāg. wordt het woord niet gebruikt, terwijl de gedaante van Tjandi Bojolangoe aanduidt, dat met het in de Nāg. voorkomende caitya niet een stūpa wordt bedoeld, doch een ander bouwwerk. Tjandi Bojolangoe, die in bedoeld werk een caitya wordt genoemd, is namelijk een steenen basement met houten opbouw geweest.

prāsāda een brāhmanistische zou geweest zijn, is natuurlijk niet juist; de laatste kon zoowel brāhmanistisch als buddhistisch en soms beide tegelijk zijn.

Het zal zonder meer duidelijk zijn, dat de bovengenoemde bijzettingengebruiken met hun kostbare en omvangrijke werken niet voor den landbouwer bestemd waren, doch voor den vorst of den over wereldlijke hulpbronnen beschikkenden priester waren gereserveerd. En daar men in de vlakten, welke door de landbouwende bevolking van het oude Java werden bewoond, uiterst weinig sporen heeft kunnen aanwijzen van andere bijzettingvormen, ligt de vraag voor de hand of de bovenbehandelde misschien de eenige waren. Met andere woorden, of bijzetting van de resten van het lichaam misschien tot vorsten en priesters, kortom tot het zeer kleine, sterk gehinduïseerde deel der bevolking, de triwangga, beperkt bleef? Het is deze vraag, welke ik in het ondervolgende wil trachten te beantwoorden.

In de eerste plaats dienen wij daartoe echter eenige aandacht te wijden aan bedoelde sporen van andere bijzettingengebruiken.

Hiertoe behooren een gering aantal, elk uit één steen gehouwen sarcophagen, welke nog immer bekend staan onder den naam van badkuip, een naam, welke overigens dit voordeel bezit, dat hij de uiterlijke gedaante tamelijk zuiver weergeeft ²⁵⁾.

Dat deze steenen sarcophagen in sommige gevallen opschriften en jaartallen dragen, welke enkele hunner in de twaalfde eeuw plaatsen, zegt overigens weinig inzake den oorsprong van hun toepassing. Immers, kennelijk zeer oude en blijkens de daarin gevonden voorwerpen tot in den bronstijd teruggaande exemplaren zijn gevonden in een streek, welke onlangs bleek een zeer grooten overvloed van zoogenaamde praehistorische steenkistgraven op te leveren, de residentie Besoeki ²⁶⁾. Deze steenkist-

²⁵⁾ Museum Batavia no. 392. Knebel spreekt in *Oudheidk. Rapport* 1908, p. 244, van sarkofaag(?).

²⁶⁾ Zie *Oudheidk. Rapport* 1923, p. 97 vlgg.

graven nu mogen weliswaar tot in den gehinduiseerden tijd in gebruik of nieuw vervaardigd zijn geworden, dit is dan echter geschied in een streek, welke door haar afgezonderde ligging in bergen en bosschen eerst gehinduiseerd moet zijn toen de zgn. Hindu-periode reeds ten einde liep. Met andere woorden, zij vormen een type, dat in wezen tot een niet-gehinduiseerde bijzetting behoorde, en hun samengaan met de bovengenoemde sarcophagen doet concludeeren dat ook deze in wezen tot een niet-gehinduiseerde bijzetting behoorden. Dit komt dan weer goed overeen met het feit, dat de van een hoogere technische scholing getuigende, fijner afgewerkte en van opschriften en jaartallen voorziene sarcophagen bovenal in de vlakten gevonden werden, waar wij de gehinduiseerde kern der Javaansche bevolking mogen veronderstellen.

Waar deze in de vlakten gevonden exemplaren in zeer gering aantal aanwezig blijken te zijn, kunnen zij ons weinig meer vertellen, dan dat de bijzetting in sarcophagen ook in de hinduïstische periode niet geheel verdrongen was en af en toe in gehinduiseerden vorm toepassing vond; het is onaannemelijk dat het gebruik zeer verbreid zou geweest zijn, daar wij er in dat geval meerdere sporen van zouden aantreffen. Steenen sarcophagen verdwijnen niet spoedig.

De in de bergen en afgelegen streken gevonden niet-gehinduiseerde sarcophagen en steenkistgraven leeren ons omtrent de gebruikelijke bijzetting van de inheemsche bevolgingsklassen in de vlakten niets. Zij leeren ons slechts, dat in de van de hinduiseerende cultuurcentra afgelegen streken oudere bijzettingsgebruiken waren blijven bestaan; op zichzelf genomen is zulks overigens belangrijk genoeg, daar het ons belet ons een overdreven voorstelling te vormen van het doordringingsvermogen der hinduïstische opvattingen in de lagen der eigenlijke bevolking.

Daar nu geen andere voorwerpen in de vlakten werden gevonden, welke onmiskenbaar tot de bijzetting van menschenlijke resten hebben gediend, zouden wij tot de conclusie moeten

komen, dat — behalve talrijke vorstelijke bijzettingen in *prāsāda's* en *stūpa's* en een enkele bijzetting in groote steenen sarcophagen — de groote massa der bevolking hetzij in het geheel geen bijzetting kende, hetzij eene, welke geen sporen heeft achtergelaten of de sporen waarvan wij niet als zoodanig herkennen.

Dat het eerste waar zou zijn, kunnen wij nauwelijks gelooven. Immers, wij mogen op grond van hetgeen op Bali dagelijks geconstateerd kan worden en door de Oud-Javaansche literatuur niet wordt tegengesproken, aannemen, dat de bevolking van het oude Java voor een zeer groot deel bestond uit autonome dorps-gemeenschappen, welke in hun wezen en samenstelling tot ver in den vóór-hinduïstischen tijd terugreikten en slechts uiterst langzaam vanuit de hinduïseerende cultuurcentra, zooals handels-plaatsen aan de kust, kratons en hun vorstelijke bewoners meer landinwaarts en ten slotte kluizenarijen in de bergen en bosschen, werden gehinduïseerd. Een proces, dat op Bali nog lang niet is afgelopen en met name in de bergstreken zeer duidelijk kan worden waargenomen.

Welnu, indien dat zoo is (en dat zal wel niemand meer willen betwijfelen) dan moeten binnen die slechts gedeeltelijk beïnvloede dorpsgemeenschappen gebruiken hebben bestaan, welke gelijksoortig waren aan die, welke nog immer in de niet-gehinduïseerde streken van den Archipel worden gevonden. Van die streken weten wij, dat de lijkbezorging zoo niet overal dan toch op vele plaatsen wordt gevolgd door het verzamelen en bijzetten van de beenderen of beenderresten, overgebleven van begraving of verbranding. Sommige volken doen die bijzetting plaats hebben in daartoe gekozen rotsholen dan wel in opzettelijk uitgehouwen nissen, andere in aardewerk of steenen potten of kisten. En waar wij in de steenkistgraven en sarcophagen van Java de bewijzen hebben, dat soortgelijke gebruiken daar in sommige streken bekend waren, zou het ons ten zeerste verbazen indien bleek, dat zij ook niet meer algemeen in de gehinduïseerde dorpsgemeenschappen werden toegepast. Over-

blijfselen daarvan zijn echter tot nog toe niet als zoodanig herkend.

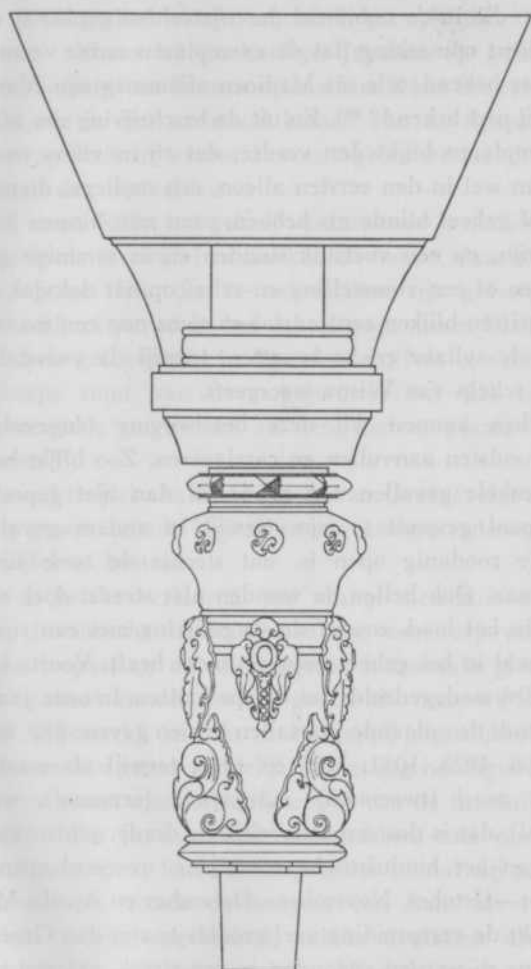
Nu is het natuurlijk zeer goed mogelijk, dat in den loop der eeuwen, gedurende welke de bevolking der vlakten op Moham-medaansche wijze heeft begraven, alle sporen van de daaraan voorafgaande lijkbezorging zouden zijn uitgewischt, al dan niet opzettelijk. In dat geval is het een volslagen hopelooze onderneming naar sporen van de bijzetting te zoeken.

Maar het is evengoed mogelijk, dat er enkele overblijfselen door bijzondere omstandigheden aan verval of verwoesting zouden zijn ontsnapt. Ik meen te kunnen aantoonen dat zulks inderdaad het geval is geweest.

In het museum te Batavia zoowel als onder de in de open lucht opgestelde verzamelingen van steenen voorwerpen te Kediri en Ponorogo, doch tevens verspreid over ruim een twintigtal desa's op Java vinden wij kleine, gemeenlijk niet meer dan enkele decimeters in de hoogte metende, natuurgetrouwe steenen copieën van houten bouwsels, welke de eerste beschrijvers deden denken aan de rijtschuren van de Soendalanden ²⁷⁾. Dies ontvingen zij den naam van rijtschuren, loemboengs. Daar men echter wel begreep niet met copieën daarvan te doen te hebben en op grond van enkele aanwijzingen een religieuze bestemming vermoedde, sprak men ook wel van graantempeltjes of rijstaltaren, daarbij geleid door het voorkomen van soortgelijke, voor het bevatten van offeranden aan de rijstgodin Dèwi Sri bestemde bamboezen bouwsels op de sawahs van West-Java.

Groeneveldt omschrijft deze voorwerpen in zijn catalogus van het museum te Batavia als volgt: „Voorstellingen in het klein der hedendaagsche rijtschuren (loemboengs); de nok van het dak aan weerskanten vooruitstekend en de wanden aan die kanten schuin naar buiten oplopende. Waarschijnlijk waren dit

²⁷⁾ *Catalogus Groeneveldt* no. 369—373; voorts *Oudheidk. Rapport* 1915, onder de residentieën Madioen, Soerabaja en Kediri. Sindsdien zijn er nog verschillende gevonden geworden.

Zgn. graantempeltje. Steen. Museum Kediri.

tempeltjes, gewijd aan Çri in hare hoedanigheid van godin van het graan, die in de nabijheid der rijstvelden geplaatst werden. Het verdient opmerking dat de exemplaren onzer verzameling, voorzoover bekend, alle uit Madioen afkomstig zijn. Van elders zijn ze mij niet bekend" ²⁸⁾. En uit de beschrijving der afzonderlijke exemplaren blijkt dan verder, dat zij in voor- en achterwand, dan wel in den eersten alleen, een ondiepe, diepe, doorgaande of geheel blinde nis hebben, soms van binnen hol, soms massief zijn, op een voetstuk stonden en in sommige gevallen opschriften of een voorstelling en-relief op het dakvlak dragen. De opschriften blijken een jaartal en soms nog een maandnaam dan wel de syllabe çri te bevatten, terwijl de voorstelling de çangkha, schelp van Wişnu weergeeft.

Intusschen kunnen wij deze beschrijving tengevolge van nieuwe vondsten aanvullen en corrigeeren. Zoo blijkt het voetstuk in enkele gevallen een ronde, al dan niet geprofileerde steenen paal geweest te zijn, terwijl in andere gevallen het gebouwtje zoodanig open is, dat slechts de twee zijwanden bleven staan. Ook hellen de wanden niet steeds, doch staan zij ook wel in het lood, zoodat de vergelijking met een rijstschuur in dat geval in het geheel geen zin meer heeft. Voorts kan hier nog worden medegedeeld, dat de opschriften, in onze jaartelling omgerekend, de volgende jaartallen te zien geven: 982, 986, 993, 1002, 1006, 1028, 1031, 1175 en 1356, terwijl als maandnaam voorkomt asuji (tweemaal), mārgaçirša (eenmaal), waiçākha (tweemaal), dat is dus respectievelijk de derde, achtste en tiende maand van het hinduïstische zonnejaar, overeenkomende met September—October, November—December en April—Mei. Ten slotte blijkt de verspreiding veel grooter te zijn dan Groeneveldt kon weten; zij werden gevonden in een streek, gelegen tusschen Lawoe en Smeroe, naar het Noorden begrensd door het Kendengebergte en naar het Zuiden door het Zuidergebergte.

Het is duidelijk, dat Groeneveldt schijnbaar met goed recht

²⁸⁾ *Catalogus Groeneveldt*, p. 118.

deze steenen huisjes met den rijstbouw in verband bracht. Niet alleen is de godin, wier naamteeken *grī* op enkele exemplaren voorkomt, althans bij de huidige Javanen de godin van het gediĳen, doch tevens kennen zij aan hun *Dēwi Sri* een belangrijk aandeel toe in het tot stand komen van de rijstplant, terwijl Wisnoe op Bali in verband wordt gebracht met het bevoeiingswater der rijstvelden.

Toch meen ik dat het geheel verantwoord is om bovenbedoelde beteekenis in twijfel te trekken en behoef daartoe slechts te wijzen op het feit, dat er exemplaren zijn gevonden, welke slechts schijnnissen of in het geheel geen nissen bezitten en dus geen enkele gelegenheid bieden om de offers in neer te leggen; de scherpe rand van de noklijst van het dak is daarvoor ten eenenmale ongeschikt en een andere plaats wordt niet gevonden ²⁰⁾.

Eenmaal twijfel aan de juistheid van Groeneveldt's veronderstelling gewekt zijnde blijken er nog andere redenen voor zulk een twijfel te bestaan.

Hoe is het te verklaren, zoo vraagt men zich namelijk af, dat de Javaansche landman aan een voorwerp van duizendvoudige toepassing en alledaagsche beteekenis plotseling een zoo permanent karakter wilde geven als, naar wij boven reeds hebben opgemerkt, in zijn maatschappij eigenlijk slechts voor de bouwwerken eener vorstelijke bijzetting noodig werd geacht?

Hoe verklaart men het dat, terwijl van de tienduizenden van tempels, welke Java gekend moet hebben, niet één ook maar het geringste spoor heeft achtergelaten, zoodat wij moeten aannemen dat zij, zooals de tempels van Bali, uit vergankelijk materiaal waren opgebouwd, enkele tientallen uit honderdduizenden van elk jaar opnieuw bij den oogst vervaardigde sawah-altaren een permanent materiaal zouden zijn waardig gekeurd? En daarenboven, in tegenstelling tot het bescheiden karakter van hun bestemming, van jaartallen werden voorzien,

²⁰⁾ Museum Batavia no. 370a, 372 en drie exemplaren elders.

jaartallen, welke wij in het oude Java gemeenlijk gereserveerd vinden voor zaken van het allergrootste gewicht, zooals bijzettingstempels en hun oorkonden?

Het komt mij voor, dat wij dit alles niet uit de alledaagsche bestemming van een sawah-altaar kunnen verklaren, zelfs al zou men aan de altaren van een vorstelijk domein willen denken.

Daarenboven, wat zou het steenen sawah-altaar dan beteekend hebben, dat te Ngebel aan den oever van een 750 m hoog gelegen kratermeer is opgegraven, waar sawah-bouw zeker ondenkbaar was? ³⁰⁾

Het komt mij voor dat Groeneveldt's gissing geen bevredigend antwoord op deze vragen vermag te geven. Daarentegen zouden wij zoowel het duurzaam materiaal als de dateering kunnen aanvaarden indien zou blijken, dat zij iets met een bijzetting te maken hadden; sterker nog, dan zouden beide voor een sawah-altaar bevreedende eigenschappen bijzonder geëigend voorkomen. Ja, om al dadelijk de voor de hand liggende bezwaren uit den weg te ruimen, zelfs het naamteeken van Ārī en de çangkha van Wiṣṇu zouden dan geen beletsel kunnen vormen, zooals het volgende kan duidelijk maken.

Indien namelijk de steenen huisjes iets met een bijzetting te maken zouden gehad hebben, zouden zij dus ook een rol gespeeld hebben bij de verlossing van de ziel van den bijgezette — zoowel de hinduïstische loṣṭaciti als de inheemsche bijzetting der beenderen volgen op het verlossingsfeest van de ziel, het çrāddha van de Hindu-Javanen, het tiwah van de Dajaks. Maar indien dit zoo is, dan hebben zij dus te maken gehad met een ziel, welke na haar mensch-wording tot de godheid, van welke zij een deel uitmaakte, terugkeerde. Nu is het bekend, dat de Javanen de vorsten en vorstinnen hunner legendarische geschiedenis beschouwen als incarnaties van het godenpaar Sēdānā

³⁰⁾ Vondst van 1925. Het stuk werd opgedolven bij het maken van de uitlaatsluis van het meer, en bevond zich dus oorspronkelijk bij den ingang tot de kraterkom.

en Sri. Sēdānā is de Javaansche uitspraak van Sanskrit Sādhana, wat een naam voor Wiṣṇu is, zoodat wij dezen god althans in de latere traditie beschouwd zien als een, welke zich regelmatig in de Javaansche koningen incarneerde — hetgeen overigens kennelijk een echo vormt der Indische awatāra's van dien den menschen welgezinden god.

Zien wij nu, dat onder de als bijzettingenbeelden herkende of zelfs met bepaalde vorsten geïdentificeerde beelden verschillende Wiṣṇu's gevonden worden, dan is er niets tegenstrijdigs gelegen in het voorkomen van Wiṣṇu's çangkha, gevleugelde schelp, op met de bijzetting verbonden steenen huisjes. En wat Wiṣṇu's çakti Çrī betreft, deze incarneerde zich volgens de Javaansche traditie regelmatig in de gemalinnen der Javaansche vorsten; haar verhouding tot Wiṣṇu zou het voorkomen van haar naamteeken naast de çangkha van haar „gemaal” reeds voldoende kunnen verklaren.

Daar komt echter nog iets bij. De sterk op sawah en kröbongan gespecialiseerde moderne Dēwi Sri is niet geheel dezelfde als de Oud-Javaansche Çrī; zij heeft een belangrijk domein verloren door de invoering van den Islām. Dit gebied is dat van den dood, van de onderwereld en het daaruit ontspruitende leven. Wel vindt men sporen van deze haar vroegere beteekenis in de rijstlegenden, doch dat zijn niet meer dan sporen. In het oude Java moet haar naam echter geassocieerd zijn geworden met het begrip verlossing, opgevat als het Heil (çrī) bij uitnemendheid. Immers, de uiteindelijke doelstelling van de Hindu-Javaansche godsdienstige leerstellingen was het bereiken van het Heil, dat gelegen is in de verlossing van de ziel uit de ketenen, die haar aan het materieel bestaan binden; de systemen der Javaansche kluizenaars en asceten hadden geheel als die hunner Indische voorgangers en collega's de uiteindelijke verlossing, de mokṣa, tot doel en geen belooning voor hun streven scheen hun schooner dan terugkeer (mulih) tot de godheid, opgaan in de Alziel. Het is zeker wel in dit licht, dat wij voorts een opschrift moeten beschouwen, voorkomende op een bronzen

aschurn in het museum te Batavia en luidende: *çrīgata*, hetgeen men zoowel zou kunnen vertalen met „opgegaan in de godin *Çrī*” als „gekomen tot het Heil”³¹⁾. Dit ook verklaart waarom het gestyleerde *çrī*-teeken als ornamentmotief naast de *çangkha* voorkomt aan den bijzettingstempel van koning *Kṛtarāja* van Majahapit te Sipping: beide zijn verlossingssymbolen geweest³²⁾. Dat zulke verlossingssymbolen aan de steenen huisjes worden gevonden weersprekt dus niet alleen niet onze voorloopige gissing, dat zij iets met bijzetting te maken zouden hebben gehad, doch versterkt haar in niet geringe mate³³⁾.

Maar er is een sterker bewijs. Op een exemplaar, dat tot voor kort op de onderneming Karang Dinojo bij Kepoeng (Paree, Kediri) bewaard werd, leest men het opschrift *çrī tēka 1097*. Nu weten wij dat het woord *tēka* zooveel als „aangekomen” beteekent, doch speciaal ook „van een reis teruggekeerd”, in welk geval men het woord *mulih* niet gebruikt³⁴⁾. Het opschrift kan dus vertaald worden met: „De godin *Çrī* is teruggekeerd in 1097”, welke uitdrukking nauwkeurig weergeeft wat bij en tengevolge van het *çrāddha* geschiedt. De godin, welke gedurende eenigen tijd in de gedaante van een mensch op aarde vertoefd heeft, is teruggekeerd naar haar hemelsche woning. Hierbij

³¹⁾ Museum Batavia no. 1210.

³²⁾ J. L. Moens in *Tijdschr. Bat. Gen.* 58 (1919), p. 504 vlgg.

³³⁾ Men bega echter niet de vergissing om de godin *Çrī* als godin der dooden te zien. Eer zou men haar kunnen noemen de godin der opstanding. Vandaar dat haar symbolen niet steeds met den dood behoeven samen te hangen en, zooals die, welke voorkomen op de deksels van rijstpotten, rijstlepels, spiegels, ringen en oorsieraden, wel degelijk met het ontkiemende leven, het toenemen van levenskracht, geluk, liefde, schoonheid enz. in verband kunnen worden gebracht. Zie *Djawa* 17 (1937), p. 44 vlgg., 51 vlgg.; de in *Djawa* 14 (1934) op p. 186 als wijwaterpotdeksels aangemerkte voorwerpen kunnen, in dit licht bezien, wellicht oorspronkelijk rijstpotten hebben gedekt, ja zelfs voor beenderpotten hebben gediend. Zie vooral ook Hidding in *De Opwekker* 1933 en in zijn academische dissertatie (Leiden 1929).

³⁴⁾ Van der Tuuk, *Kawi-Bal.-Ned.-Wdbk.* II, p. 626.

behoef ik wel nauwelijks te herinneren aan de woorden, waarmee het einde van het *ṣrāddha* der *rājapatnī* in 1362 in de *Nāgarakṛtāgama* wordt aangekondigd en welke luiden: „*prajñā-pāramitā tēmah niran umantuk ring mahābuddhaloka*” d.i. „Een deel-incarnatie van *Prajñāpāramitā* was het, die tot de Groote Buddha-wereld terugkeerde”³⁵⁾.

Overzien wij het bovenstaande, dan ontkomen wij niet aan den indruk, dat er inderdaad sterke aanwijzingen zijn, welke ons de oorspronkelijke bestemming van de steenen huisjes onder de gebruiken bij dood en verlossing doen zoeken. Indien wij naast deze mogelijkheden dan nog positieve gegevens zouden vinden, welke geen anderen uitleg toelaten, dan zouden wij met een gerust geweten Groeneveldt's gissing vaarwel kunnen zeggen en onze aandacht geheel op de bijzetting concentreren. Ik geloof zulk gegeven te kunnen aanwijzen.

Op een vijftal kilometers afstand recht ten Westen van de hoofdplaats Kediri bevindt zich een in de rots uitgehouwen kluisenarij³⁶⁾. De stichtingsdatum is onbekend, doch het in en bij de grot aangetroffen schrift kan in de 11e eeuw worden gedateerd, juist de tijd, waarin de steenen huisjes op Java envogue kwamen. De grot is in vertrekken verdeeld; de wanden dier vertrekken zijn in enkele gevallen met ornamenten en voorstellingen en-relief versierd en onder deze voorstellingen vinden wij er een van een berglandschap rondom een kratermeer. Bezien wij dit relief goed, dan zien wij tusschen de rotsen lijken en onmiddellijk daarnaast op een opzettelijk glad gelaten rechthoekig veld doodshoofden en knekels liggen. Voorts vinden wij in de nabijheid van dit doodenveld, aan den oever van het meer, een exemplaar van onze steenen huisjes, staande naast een urn of aardewerk pot met deksel. Zij staan daar geheel op zichzelf temidden van de wildernis³⁷⁾.

³⁵⁾ Nāg. zang 67 : 2.

³⁶⁾ Krom, *Inleiding Hindoe-Jav. kunst* 2, II, p. 329 vlg., *Bijdragen Kon. Inst.* 89 (1932), p. 269 vlgg. en plaat t.o. p. 261.

³⁷⁾ Bij mijn laatste bezoek aan deze op de Oosthelling van den

Beschouwen wij dit tafereel, dan moeten wij onwillekeurig denken aan een passage in de door Groeneveldt en Rockhill uitgegeven, door Uw medelid Duyvendak opnieuw onderzochte Ying-yai-shêng-lan van Ma Huan uit de eerste helft der 15e eeuw, welke handelt over de lijkbezorging der Javanen en luidt: „As to their burials, when one is at the point of death, the young people of the family ask him his will, whether he wishes to be buried in the water, or cremated, or buried in the bellies of dogs. Then they take the corpse to the sea-shore, they let dogs eat it, and whether they have picked (the skeleton) clean or not then in accordance with (the deceased's) will they throw the remains into the water, and with that it is ended”³⁸⁾. De laatste zinsnede dient volgens Duyvendak te luiden: „if the dogs donot eat it clean, they (the relatives) pick up what is left and throw it into the water”³⁹⁾. Volgt de vermelding der weduwenverbranding.

Uit deze passage blijkt ten duidelijkste dat men op Java in de 15e eeuw verschillende soorten van lijkbezorging kende, bij enkele waarvan het lijk werd geëxponeerd zooals dat elders in den Archipel tot voor kort gebruik was of dit nog is. Daarbij valt het op, dat weliswaar wordt gezegd dat in het geval van een ongunstig omen de door de wilde dieren achtergelaten botten in het water worden geworpen, doch dat niet wordt vermeld wat er in het geval van een gunstig omen met hen geschiedde. Dit doet ons vermoeden, dat òf dit bericht, evenals zoovele mededeelingen in de Ying-yai-shêng-lan, onvolledig is òf Ma Huan het vanzelfsprekend vond, dat in normale gevallen de botten ergens werden bewaard, zooals b.v. in Zuid-China ge-

Wilis gelegen kluizenarij viel mij op dat de overeenkomst tusschen het afgebeelde bergmeer met het huisje en het op de andere zijde van den Wilis gelegen bergmeer van Ngebel met zijn huisje bijzondere beteekenis verkrijgt door het feit, dat beide op precies denzelfden breedtegraad gelegen zijn.

³⁸⁾ *T'oung Pao* 16 (1915), p. 244.

³⁹⁾ *Verh. Kon. Akad. afd. Letterk.* 32 (1933), no. 3, p. 37.

schiedde ⁴⁰⁾. In deze en dergelijke Chineesche berichten komt het namelijk nog al eens voor, dat alleen die zaken worden vermeld, welke afwijken van de in China bestaande gewoonten.

De door Ma Huan gerapporteerde bijzondere aandacht, aan de botten besteed, welke wij nog heden in andere deelen van den Archipel aantreffen, brengt ons ertoe om de kennelijk bijeenbehoorende groep van lijkenveld, huisje en urn, voorkomende op het relief te Selomangleng, met dergelijke groepen buiten Java te vergelijken.

Het is van algemeene bekendheid, dat de Dajak van Borneo oorspronkelijk meerendeels hun lijken, na ze eenigen tijd hetzij boven, hetzij onder den grond bewaard te hebben, weder te voorschijn halen en de beenderresten verzamelen. Dit gebruik is bij vele stammen in eere; bij andere heeft na de begraving nog een verbranding plaats. Wat de wijze van vernietiging der vleeschdeelen van het lijk echter ook moge zijn, de lijkbezorgingsgebruiken stemmen op het punt van het opzettelijk bewaren van beender- of aschresten bij schier alle stammen overeen. Deze beender- of aschresten worden, hetzij in een aardewerk pot of urn, hetzij in een kleine houten kist geborgen, welke vervolgens op een doodenveld buiten het dorp bovenop een houten paal wordt geplaatst. De urn (waartoe meerendeels een zoogenaamde martavaan van Zuid-Chineesche of Achter-Indische herkomst dienst doet) wordt met een deksel of gong gedekt, de kist wordt in een op bovengenoemde paal gebouwd houten huisje geborgen. Dergelijke beenderresten bergende stellages heeten gemeenlijk sandoeng. Aan de opberging der beenderen gaan groote feestelijkheden vooraf, welke vooral onder den naam tiwah bekend zijn en gegeven worden ten afscheid van de ziel op haar reis naar den voorvaderhemel; hierbij worden vele buffels geslacht, het vleesch gretig verorberd en een hooge graad van opgewondenheid bereikt.

⁴⁰⁾ Ma Huan was afkomstig van Ki Shan, de ligging waarvan onbekend schijnt te zijn (*Young Pao* 16 (1915), p. 69).

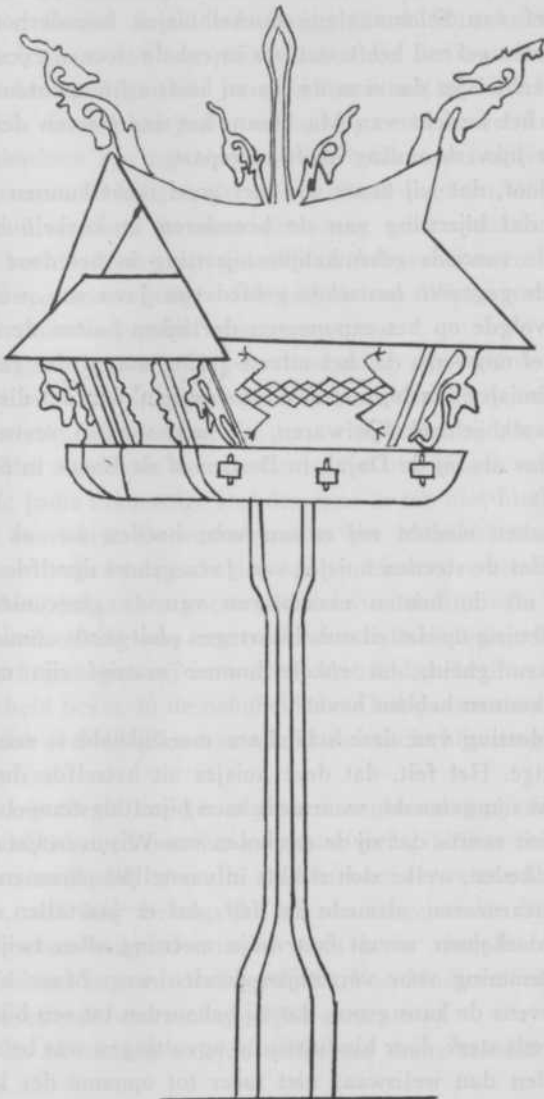
Evenzeer is het bekend, dat de Toradja's ongeveer dezelfde lijkbezorgingsgebruiken kennen — ook zij zetten de dooden bij, hetzij in een kist, welke in een rotsspleet wordt geplaatst, dan wel in een opzettelijk daartoe in een stijlen rotswand gehakt vertrek, hetzij in steenen, al dan niet huisvormige kisten of in een urn, van steen of aardewerk. De feesten vertoonen groote overeenkomst met die der Dajak. Het huisje draagt hier geen permanent karakter, doch dient als draagbaar voor de lijk-kist.

En dat de Batak — om een geheel ander deel van den Archipel te nemen — het gebruik van knekelhuisjes zoowel als van steenen potten op een doodenveld kenden, behoeft hier niet te worden gereleveerd. Minder bekend is het echter, dat ook de Batak van Asahan het gebruik van urnen en potten gekend moeten hebben, zooals valt af te leiden uit het gebruik om bij de graven palen te plaatsen, welker koppen in den vorm van vazen, potten of urnen zijn uitgesneden en die anisan heeten⁴¹⁾. In enkele gevallen, indien namelijk het graf dat van een vrouw van hooge geboorte is, vindt men bovenop zulk een paal een huisje staan, dat echter niets kan bevatten. Kennelijk hebben invloeden van den overwal of elders de oorspronkelijk bestaan hebbende bijzetting der beenderen in potten en knekelhuisjes doen verdwijnen, doch heeft de bevolking paal, pot en huisje als vanouds bekende en het gelukkig einde der lijkbezorging aanduidende symbolen willen behouden.

Dit summier overzicht der bijzettingsgebruiken van Dajak, Toradja en Batak moge het groote belang in het oog doen springen, welke genoemde, geographisch ver van elkaar verwijderd wonende volken hechten aan het behoud der beenderresten middels bijzetting daarvan in urnen of knekelhuisjes op een doodenveld.

Als wij nu, dit feit in de gedachten houdende, nogmaals den blik naar het oude Java wenden, dan zien wij daar dus een

⁴¹⁾ H. H. Bartlett in *Papers Michigan Acad. of Sciences, Arts and Letters*, Vol. I (1921).

Knekelhuisje der Karo-Bataks. Naar Hagen.

volk, dat stamverwant was aan de bovengenoemde, dat blijkens het relief van Selomangleng knekelhuisjes, beenderpotten en lijkenvelden gekend heeft, dat ons in enkele steenen exemplaren van knekelhuisjes daarvan de sporen heeft achtergelaten en dat, blijkens het bericht van Ma Huan, het exponeeren der lijken naast de lijkverbranding heeft toegepast.

Ik geloof, dat wij thans wel met goed recht kunnen concluderen, dat bijzetting van de beenderen in knekelhuisjes en potten de vanouds gebruikelijke bijzetting in het door bovengenoemde gegevens bestreken gebied van Java was, welke bijzetting volgde op het exponeeren der lijken buiten de dorpen. En ik stel mij voor, dat het uiterst gering aantal der gevonden steenen huisjes daarbij niet méér kan zeggen, dan dat die, welke bij het volk gebruikelijk waren, uit hout werden vervaardigd, geheel dus als bij de Dajak in Borneo of de Batak in Sumatra geschiedt.

Intusschen moeten wij er ons voor hoeden nu ook aan te nemen, dat de steenen huisjes van Java geheel dezelfde functie hadden als de houten exemplaren van de gereconstrueerde volksbijzetting op dat eiland. Daartegen pleit reeds onmiddellijk de omstandigheid, dat enkele hunner massief zijn en geen knekels kunnen hebben bevat.

De oplossing van deze schijnbare moeilijkheid is echter een eenvoudige. Het feit, dat deze huisjes uit hetzelfde duurzame materiaal zijn gemaakt, waarmede men bijzettingstempels bouwde, het feit voorts, dat zij de symbolen van Wiṣṇu en Çrī dragen, twee godheden, welke zich slechts in vorstelijke personen plachten te incarneeren, alsmede het feit, dat er jaartallen op hun daken voorkomen, neemt naar mijn meening allen twijfel aan een bestemming voor vorstelijke dooden weg. Maar hierdoor wordt tevens de kans groot, dat zij behoorden tot een bijzetting, welke reeds sterk door hinduïstische opvattingen was beïnvloed; zij dienden dan weliswaar niet meer tot opname der knekels, welke instede van erin, eronder in een put of ernaast in een pot kunnen zijn bijgezet, maar zij herinnerden door vorm, ge-

daante en opschrift aan het feit, dat bijzetting had plaats gehad en de ziel in den hemel was teruggekeerd. Hun functie was symbolisch en vormt een parallel van die der anisans op de Asahansche Batak-graven. Ja, zelfs zou ik mij af willen vragen of het feit, dat het huisje der anisans op een vrouwelijke doode wijst, misschien zijn tegenhanger kan hebben in het *çrī*-teeken op de Javaansche huisjes; *Çrī* is inderdaad de godin, die zich in vrouwen incarneert. Ik meen die vraag echter ontkennend te moeten beantwoorden op grond van het voorkomen van de *çangkha* op andere huisjes. Dit toch is een *Wiṣṇu*-symbool en daardoor minder passend voor een vrouw.

Het mag misschien niet geheel toevallig zijn, dat de poging om oude, vóór-hinduïstische gebruiken met moderne, uit India ingevoerde te doen samengaan, juist viel in den tijd, waarin de Javaansche vorsten er voor het eerst toe overgingen om de uit datzelfde India afkomstige stof der epen in een niet-hinduïstisch gewaad te steken. De verhalen van het *Mahābhārata* in het Javaansch omgezet, zooals dat op het einde der tiende eeuw geschiedde, ziedaar een goede parallel voor de Indische *loṣṭaciti* met gebruikmaking van een ouderwetsch knekelhuisje ⁴²⁾.

Intusschen mogen wij verwachten dat, indien het bovenstaande waarheid bevat, in de nabijheid der Oud-Javaansche steenen huisjes ook overblijfselen van een hinduïstische bijzetting worden aangetroffen.

Helaas heeft de vroeger algemeen aanvaarde opvatting, dat met opname in een museum en bestudeering aldaar van elders gevonden oudheden aan alle eischen van de wetenschap werd voldaan, ook hier belangrijke schade toegebracht. Van geen enkel steenen huisje der musea toch is de vindplaats nauwkeurig bekend en mededeelingen als „Van Madioen” zijn reeds toonbeelden van wetenschappelijke accuratesse.

Van de 35 steenen huisjes, welke mij thans bekend zijn ge-

⁴²⁾ Het oudste gedateerde huisje is van 982, de oudste gedateerde Javaansche bewerking van *Mahābhārata*-stof van 996.

worden, bevinden er zich niet minder dan 23 zonder nauwkeurige opgave van de vindplaats in musea of verzamelingen.

Gelukkig kon ik bij mijn bezoek aan alle bekende, in dorpen staande huisjes, er tenminste één vinden, waarvan moet worden aangenomen dat het zich op de oorspronkelijke plaats bevindt. Het is dat van Pandjerredjo (Ngoenoet).

Op een heilig stuk grond, geheeten poendèn Sokâ en gelegen naast een zeer oude begraafplaats, in een bij uitstek ouderwetse desa, bevindt zich een kleine bouwval, bestaande uit groote baksteen en van het vóór-Mohammedaansche type. Op dezen bouwval staat een steenen huisje. Ervóór bevinden zich nog enkele andere overblijfselen, zooals een groote oorkondesteen, een steenen paal met pen, waarop het bovengenoemde huisje precies past, enkele steenen neuten en ten slotte nog een stuk of wat behakte natuursteen en, welke kennelijk tot den bouwval hebben behoord.

Het feit, dat de oorkonde nog op zijn oorspronkelijk voetstuk staat, dat weer precies vóór het midden van den bouwval is opgesteld, bewijst voldoende dat een en ander niet is verplaatst en ook bij elkaar heeft behoord. De afwezigheid van geornamenteerde steenen wijst op een eenvoudig terras, waartoe ook de gedaante van den bouwval doet besluiten.

De oorkonde dateert uit 1200 en handelt over een vrijgebied, zooals wij boven hebben gezien dat men gemeenlijk in verband met bijzettingenplaatsen stichtte. En ten slotte beteekent de naam van de desa zooveel als Vorstelijke Paal, hetgeen denken doet aan de groote rol, door palen bij de bijzettingen van Dajak en Batak gespeeld.

Ik ben van meening, dat wij hier een aanwijzing hebben voor de juistheid van de veronderstelling, dat dit en dergelijke steenen huisjes een onderdeel vormden van een vorstelijke bijzetting.

Intusschen moge het opgevallen zijn, dat ik in het bovenstaande vermeden heb de bij Dajak, Toradja en Batak aangetroffen gebruiken in tegenstelling tot de Hindu-Javaansche

inheemsch te noemen, hoewel zulks eigenlijk verwacht kon worden. De reden hiervoor is het feit, dat Bartlett, die de aandacht op de anisan geheeten grafpalen der Batak van Asahan heeft gevestigd, in zijn studie over deze anisan tot de conclusie is gekomen dat de daarop aangebrachte symbolen van pot en huisje niet inheemsch, doch van Indischen oorsprong moeten zijn ⁴³⁾. Hiermede heeft hij een standpunt ingenomen, dat sterk van het gebruikelijke verschilt en in zijn consequenties de bestaande opvattingen ernstig zou kunnen aantasten. En aangezien nog immer theoretisch de mogelijkheid bestaat dat zelfs de meest afgelegen Dajakstammen in hun gebruiken de herinnering aan het verblijf van Hindu's of Hindu-Javanen aan Borneo's rivieren zouden bewaren, is het zaak te trachten op dit punt tot klaarheid te komen.

Alvorens dit met betrekking tot de bijzetting in urnen en huisjes te doen, wil ik in herinnering brengen wat elders herhaaldelijk werd betoogd, dat namelijk de bijzetting in *prāsāda*'s in de kern van de zaak wel teruggaat op de *loṣṭaciti* der oude Hindu's, doch dat het gebruik om boven deze bewaarplaats der laatste resten een beeld van den overledene op te richten en dit te vereeren, in wezen on-Indisch is. Zooals ik in den aanvang dezer mededeeling reeds heb opgemerkt, vindt men in India wel beelden van vorsten als adoranten tegenover of naast dat van een godheid opgesteld, doch nimmer in de plaats van de laatste en zelf als cultusobject optredende. Het ligt dan ook voor de hand dit laatste gebruik te verklaren als een on-Indisch element in de hinduïstische vorstenbijzetting. Dat men overigens daarmede iets deed, wat, zij het dan niet volgens *brāhmaṇis*-tische, dan toch volgens buddhistische opvattingen denkbaar was, blijkt uit het feit, dat men in de buddhistische wereld het oprichten van het beeld van een heilig persoon in de nabijheid van diens asch kende; beelden van den Buddha zijn overal bij *stūpa*'s aangetroffen. Opgemerkt dient echter te worden, dat

⁴³⁾ *O.c.*, p. 29 vlgg.

deze Buddha-beelden niet het karakter droegen der Hindu-Javaansche bijzettingenbeelden; zij waren geen dynastieke voorvaderbeelden doch illustratieve exempels van een heiligenleven, waaruit zij een bepaald moment in de herinnering riepen.

De jongste opgravingen op Java hebben daarenboven aangetoond, dat zich in de onmiddellijke nabijheid van enkele ongetwijfeld prae-hinduïstische steenkistgraven in de residentie Besoeki steenen beelden bevonden, welke in hun gedaante zoozeer met primitieve voorouderbeelden van den overigen Archipel overeenkomen, doch zoo weinig op de hinduïstische godenbeelden gelijken, dat hun prae-hinduïstisch karakter vrijwel vast is komen te staan.

Het lijkt mij dan ook een wel te verdedigen standpunt om aan te nemen, dat reeds vóór de komst der Hindu's in den Archipel het gebruik om de ziel der voorvaderen in daartoe bewaarde resten hunner lichamen te bannen algemeen verbreid was, dat ook het thans nog bij Dajak, Toradja en Batak gevonden gebruik om beelden dier verstorvenen te maken reeds bestond, dat deze gebruiken in de *loṣṭaciti* of, waarschijnlijker nog, in de bijzetting van de asch van heiligen in een *stūpa* verwante opvattingen herkenden en dat de gehinduïseerde inheemsche vorsten en priesters beide in een compromis vereenigden, dat tot het ontstaan van een in de hinduïstische wereld ongekenden cultus der voorouders aanleiding gaf. Naar den *vorm* waren dan put, beeld en *prāsāda* hinduïstisch, naar den *geest* dienden zij voorvaderlijke tradities.

Een interessante variant daarvan vinden wij voorts op Bali, waar in de omgeving van Tabanan in een steilen rotswand een kamer is uitgehouwen, welke bijzettingenbeelden uit de zgn. middel-Balische periode bevat en dus kennelijk voor bijzettingendoeleinden heeft gediend ⁴⁴). Dit roept onmiddellijk de rotskamers der Toradja's in de herinnering, waarin eveneens beenderresten worden bijgezet en waarbij zich houten beelden der

⁴⁴) *Djawa* 16 (1936), p. 82 vlgg.

overledenen bevinden. Het merkwaardige is echter, dat bovenbedoelde rotskamer van binnen geheel als een tempelkamer is behandeld, dat wil zeggen, dat men, in stede van een vlak plafond, een trapsgewijs inspringend gewelf heeft aangebracht, kennelijk dus een copie van de gewelven der tjañdi's doch geheel overbodig in een massieve rots. Trapgewelf en beelden zijn volslagen hinduïstisch, doch de plaats der bijzetting doet aan den eenen kant aan inheemsche gebruiken, aan den anderen kant — wederom — aan buddhistische rotstempels met hun stūpa's in India denken. Niettemin is er een kenmerkend verschil; de rotstempels van India zijn algemeen toegankelijk en als het ware voor geregeld bezoek ingericht; de rotsnissen der Toradja's zijn verbeterde uitgaven van voor bijzetting geschikte spelonken en holen, waarvoor ontoegankelijkheid juist een vereischte was. Dit laatste punt maakt het aanbevelenswaard om in de ontoegankelijke ligging van de Tabanansche rots-tjañdi een inheemsch element te zien van een overigens geheel hinduïstisch bijzettingsgebruik.

Als wij nu, na aldus het karakter der bekende soorten van vorstelijke bijzetting te hebben geanalyseerd, onze aandacht nogmaals op de Oud-Javaansche bijzetting met knekelhuisjes en urnen vestigen, dan kan het niet ontkend worden, dat daarin wel een zeer sterk sprekend on-Indisch element gelegen is. Zou men de open en bloot staande urn namelijk nog kunnen vergelijken met de overigens een geheel andere gedaante hebbende en door een enorme steenmassa voor oog en hand verborgen aschurn eener buddhistische stūpa, dan zijn toch de wezenlijke verschillen grooter dan de toevallige overeenkomsten, terwijl men in de buddhistische lijkbezorging zelfs tevergeefs zal zoeken naar een treffende parallel voor het knekelhuisje op een paal. Nu kan men natuurlijk wel beweren, dat het huisje eigenlijk een houten prāsāda voorstelde, in inheemschen stijl „vertaald” en op een paal gezet tegen het wild gedierte der doodenvelden en der omringende wouden, doch dan begeeft men zich op het gebied

der onbegrensde mogelijkheden, dat alleen betreden mag worden als elk concreet gegeven ontbreekt.

Ik geloof, dat bij dezen stand van zaken één enkel gegeven van onverdachte zijde de schaal kan doen overslaan en ik vermeen zulk een gegeven te kunnen aanwijzen.

In de hoogstbelangrijke collectie van in den Archipel opgegraven of gevonden, uit Achter-Indië of Zuid-China ingevoerd aardewerk en porcelein, welke de heer Van Orsoy de Flines gedurende een reeks van jaren op Java heeft bijeengebracht, treffen wij een in de nabijheid van het oude Banten opgegraven pot van paarsgrijs steengoed aan, welke afkomstig moet zijn van Zuid-West China of Noordelijk Tongking en dateert uit de 5e of 6e eeuw A.D., de tijd waarin op Java reeds een hinduïstisch rijk moet hebben bestaan. Deze pot draagt een deksel, dat bekroond wordt door een huisje, tenminste door een op vier stijlen rustend dak. Dergelijke potten zijn ook elders aan de Noordkust van Java opgegraven of aangetroffen. Zij maken den indruk een aschurn dan wel een knekelpot met een huisje erop te zijn geweest. Kortom, zij vertoonen dezelfde combinatie als de Bataksche anisan doet.

Deze verwijzing naar Zuid-West China en Noordelijk Tongking brengt ons in een streek, waar de Chineezzen eerst tamelijk laat zijn doorgedrongen en waar stammen wonen, welke men met den algemeenen naam van Miao-tse aanduidt en die in de oogen der Chineezzen barbaren zijn.

Wat daarbij nu wel ~~zeer~~ sterk de aandacht trekt is, dat deze stammen in hun gewoonten en gebruiken, doch vooral in hun lijkbezorging, een groote verwantschap vertoonen met vele Dajak- en Toradja-stammen. Ook zij kennen het gebruik om de lijken in rotsspelonken bij te zetten, maar ook om hen te begraven, de beenderen na eenigen tijd op te graven en vervolgens in een urn of pot bij te zetten. Soms hebben zij de gewoonten hun dooden niet in een kist doch tusschen losse planken bij te zetten, hetgeen aan de in Java en Sumatra gevonden steenkistgraven denken doet. Voorts worden, juist zooals onder de

Toradja, Dajak en Batak geschiedt, bij hun doodenfeesten talloze buffels geslacht en zou de beschrijving van de wijze, waarop zij zich aan het nog dampend buffelvleesch te goed doen en die van de uitbundigheid, welke zulk een feest kenmerkt, zonder meer op een Indonesisch doodenfeest kunnen worden toegepast. Ten slotte vindt men er ook stammen onder, welke bij die gelegenheid, zooals o.a. de Toradja's plegen te doen, een beeld van den overledene in diens kleeren steken en de onder de Indonesische volken voor doodenfeesten zoo gebruikelijke dansen uitvoeren.

Helaas zijn de studies, welke aan deze stammen gewijd zijn, niet steeds te vergelijken met de degelijke onderzoekingen, welke door vele Hollandsche geleerden in Borneo en Celebes zijn ingesteld. Zij verraden soms een weinig systematische kennis van de feiten en een ruim gebruik van Chineesche en andere bronnen ⁴⁵⁾. Maar hetgeen wordt medegedeeld wettigt het vermoeden, dat wij de genoemde en nog ongenoemde overeenkomsten moeten bezien in het licht van de jongste praehistorische onderzoekingen, welke telkens weer en telkens duidelijker Zuid-West China als het stamland der oudere culturen van den Archipel hebben aangewezen ⁴⁶⁾.

Dit laatste acht ik dan ook voldoende reden om aan te nemen, dat, welke interpretaties ook aan de huisjes-op-palen onder hinduïstische invloeden in de Batak-landen gegeven mogen zijn, hun oorsprong een on-Indische en hoogstwaarschijnlijk een Oost-Aziatische is. Zij zijn naar mijn meening volkomen parallelen van de steenen huisjes-op-palen van Java — beiden hebben eenmaal gediend als algemeen gebruikelijk middel ter bijzetting van de beenderen, doch beiden zijn tengevolge van de hinduïsatie dier bijzetting hun oorspronkelijke functie kwijt geraakt.

⁴⁵⁾ Zie o.a. Playfair in *China Review* 5 (1876); Schotter in *Anthropos* 3 (1908), 4 (1909), 6 (1911); Stübel, *Die Li-Stämme* etc. (1937).

⁴⁶⁾ Zie vooral R. von Heine Geldern in *Wiener Beiträge zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens*, Bd. VIII (1934), p. 5 vlgg.

Het feit, dat de huisjes bij de Bataks alleen nog maar bij personen van hooge geboorte voorkomen, vindt zijn parallel in het vorstelijk karakter, dat blijkens daarop aangebrachte symbolen, jaartallen als anderszins aan de steenen huisjes-op-palen van Java moet worden toegekend. Dat zij, doch dan van hout vervaardigd en werkelijk als knekelhuisjes optredend, nog in den tijd der steenen exemplaren op Java algemeen gebruikelijk zouden geweest zijn, is moeilijk aan te toonen. Dat men ze toen echter niet vergeten was, lijkt mij wel hoogstwaarschijnlijk, daar wij wel niet zullen mogen aannemen, dat de vorsten uit de 10e en 11e eeuw dit bijzettingsgebruik aan, in hun oogen, barbaarsche volkeren van Borneo of Sumatra zouden hebben ontleend.